

כוחו של מיתוס בספרות ובחיים

אביבה חלמיש

שולה קשת, נקודת הבראשית: גלגולו של מיתוס ביתניה בספרות העברית, ספריית "הייל בן-חיים" למדעי היהדות, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב 2009, 202 עמודים.

נפלאות הן דרכיו של המיתוס ורבים הם פניו. בהגדרה כוללנית ומקובלת, מיתוס הוא סיפור המתאר אירועים בעלי משמעות לקולקטיב, לציבור המאמין בנכונותו של הסיפור. זהו סיפור שגיבוריו הם דמויות מופת, והוא תורם לעיצוב זהותו ותפיסת עולמו של הקולקטיב. המיתוס משקף תרבות וגם יוצר אותה בעת ובעונה אחת. יש המגדירים מיתוס 'סיפור מכונן תודעה שאמיתותו מסופקת' או בניסוח אחר – המיתוס מקיים יחסים מורכבים עם מידת האמיתות של האירועים שעל יסודם הוא נוצר. מוסכם על הכול שיש פער בין 'מה שקרה בעליל' ובין המיתוס שצמח מאירועים אלה, שכן אם מוסכם על הכול כי המיתוס מתאר מה שקרה באמת, הרי לנו היסטוריה ולא מיתוס.

ספרה של שולה קשת נקודת הבראשית מבוסס על מחקר רב-שנים, שכמה מפרותיו ראו אור בעבר, והוא גם פותח תלמים חדשים, שהם בתורם ישמשו בוודאי נקודת התחלה לדיונים נוספים. הספר – כמו שכותרת המשנה שלו מצהירה – עוסק בגלגולו של מיתוס ביתניה בספרות העברית, אולם הדיונים המובאים בו, כמו מחקריה הקודמים של קשת, חורגים מתחום הספרות ומתייחסים, במפורש ובמובלע, גם למרחב החוץ-ספרותי. הדיאלוג שמאמר זה מבקש לנהל עם הספר ייעשה בעיקר בכלי העבודה של הדיסציפלינה ההיסטורית.

קשת לוקחת את הקורא למסע בן שבעים שנה בערך בעקבות מיתוס ביתניה, שאלה הן תחנותיו, לפי שמות הפרקים (המובאים בהדגשה):

1. 'ביתניה-עילית וקובץ "קהל־יתנו": נקודת הבראשית': על שהייתה של קבוצת בוגרי השומר-הצעיר על ההר בביתניה עילית מסתיו 1920 עד אביב 1921, ויציאתו לאור של הקובץ קהליתנו בשנת 1922.
2. "'ימים ולילות": סיפור הגאולה הארץ-ישראלית כסיפור משיחי': על ספרו של נתן ביסטריצקי-אגמון, שראה אור בשנת 1926.
3. "'כאור יהל": השיבה אל ההיסטוריה': על ספרו של יהודה יערי (ללא קשר משפחתי למאיר יערי), שראה אור בשנת 1937.

4. 'דה-מיתולוגיזציה של סיפור ביתניה: הגירסה השנייה של "ימים ולילות": על סיפור הוצאתה לאור של המהדורה השנייה של הספר בספרית פועלים בשנת 1940.

5. "האתמול שלי": על מה היה הוויכוח בין מ' יערי ודוד הורוביץ? על פרסום ספר זכרונותיו של דוד הורוביץ, חמישים שנה בערך לאחר ימי ביתניה, ותגובתו הפומבית של יערי עליו, 1970.

6. "ליל העשרים": המהפכה הציונית כמחזה מסכות: על העלאתו הראשונה של המחזה מאת יהושע סובול, 1976.

7. "ההר והבית": על ספרו של נתן שחם במלאות שישים שנה לקיבוץ בית אלפא, 1984.

8. 'סוד החיפוש הרוחני: חלום סולם יעקב': ניתוח קטע שנכתב בידי מאיר יערי בשנת 1921, נגנז (העריכה שיבשה את התחביר!) על-ידו והתפרסם לראשונה בשנת 1988.

9. 'השתקפות החלום הציוני בראי המציאות: "שיח לוחמים" ו"בין צעירים": דיון בשני קובצי שיחות והתבוננות שראו אור בעקבות מלחמת ששת הימים בשנים 1968 ו-1969.

קשת מגדירה את הסיפור של ביתניה 'סיפור מיתי-מכונן בתולדות השבט החלוצי, סיפור שחוזרים אליו שוב ושוב, והיא מציגה ומנתחת את הדרכים שבחרו כמה סופרים לספר את הסיפור של ביתניה עילית בנקודות זמן שונות, 'החל בשנות העשרים של המאה העשרים וכלה – בינתיים – בסוף שנות השמונים שלה'. שתיים הן אפוא טענותיה הראשיות. האחת: ביתניה היא 'המקום שבו התחיל הכול, הצומת שבו הותוותה תוכנית המיתאר של האקספרימנט הציוני', והאחרת: ביתניה במשמעותה זו ממשיכה לרתק את הדמיון וקוראת לחשבון נפש. טענות אלה מחייבות לברר תחילה מהו המיתוס (או מה הם המיתוסים) שהצמיחה ביתניה, כיצד התפתחו ומה היתה משמעותם לאורך ציר הזמן ואם הם בעלי משמעות גם בימינו אלה.

יש להניח שהקורא של שנת 2009 אינו בקי בסיפורה של ביתניה על גלגוליו, ועל כן יתחיל הדיון הנוכחי בהצגת 'מה שקרה בעליל', בהווה, מה קרה שם ואז. 46 בוגרים של תנועת הנוער השומר-הצעיר שזה לא כבר עלו לארץ, באו בשלהי קיץ 1920 לצלע ההר שנישא מעל ביתניה (ומכאן שם המקום: ביתניה עילית, סמוך לקבוצת אלומות כיום). בחבורה היו מיטב המוחות והכוחות של בוגרי השומר-הצעיר בארץ וכל חברי המועצה הראשית של התנועה. הם עבדו שם בהכשרת הקרקע: סיקלו אבנים, עקרו שיחים וחפרו בורות לנטיעת עצי זית ושיחי גפן. תנאי החיים שלהם היו קשים: העבודה היתה מפרכת; תחילה הם לנו מתחת לכיפת השמים, ולאחר מכן באוהלים; המזון היה מועט והמים במשורה; ומלבד כל זה – הכתה בהם המלריה.¹

1. המקור העדכני והמקיף ביותר לתולדות ביתניה עילית הוא: מתתיהו מינץ, חבלי נעורים: התנועה השומרית 1911-1921, ירושלים תשנ"ה, עמ' 263-330.

בתום יום העבודה התכנסו החברים וסעדו יחדיו – לא לשבעה; הם קיימו שיחות נפש, ערכו וידויים חושפניים והרבו לשתוק בצוותא. על ההר שררה אווירת יחד על יתרונותיה ועל חסרונותיה. חבר שנקלע למצוקה נפשית היה מקיש באבן על הפעמון המאולתר, מזעיק את חבריו בכל שעה משעות היממה ופותח בפניהם את סגור לבו.² האווירה היתה תומכת, אבל גם דחוסה, תובענית וביקורתית, והשיחות גלשו לא אחת לחטטנות. חבורת ביתניה היתה שקועה בעצמה, התבוננה בעולם מלמעלה למטה בהרגשת התנשאות, והיתה מנותקת מהוויית החיים בארץ. את חבריה לא העסיקו לא ההסתדרות, לא השלטון האנגלי, לא הערבים ולא האיכרים, לא עלייה לארץ ולא עזיבתה,³ ומעל הכול ריחף מתח ארוטי. המעסיק שלהם היה יק"א, וכאשר התמעטה העבודה היה צריך לצמצם את מספר העובדים. מתוך 46 נותרו 20 או 22 בחורים וארבע בחורות או כחשבון הפוך – 22 או 20 חברים וחברות אולצו לעזוב בתהליך מיון מורכב ובעייתי, הידוע במקורות בשם 'הסלקציה הגדולה'. באפריל 1921, משהסתיימה העבודה במקום, ירדה חבורת ביתניה מן ההר, ורוב חבריה הצטרפו לגדוד שומריה, שנמצא בקילומטר העשירי של כביש חיפה-ג'דה, סמוך למקום שקיבוץ יגור שוכן בו כיום.⁴ חצי שנה בערך לאחר מכן סולק – או הסתלק – מאיר יערי, מי שהיה מנהיג חבורת ביתניה ולימים מנהיג השומר-הצעיר, ממחנה שומריה.

זהו הגרעין ההיסטורי של הסיפור. ספק אם ועד כמה הוא היה נעשה ידוע ומפורסם אלמלא נוספו לו, סמוך מאוד להתרחשותו, עוד שתי שכבות. בשנת 1922 ראה אור הקובץ קהִלִיתֵנו, שהוא אוסף של דברי הגות, של לבטים, של שאיפות, של הגיגים ושל תיאורי מציאות, שהמוטיבים העיקריים בו הם שיחה, עבודה, פוליטיקה יישובית וציונית, סמלים ומיתוסים, יחס למסורת, לאהבה, למשפחה. הקובץ הכה גלים ביישוב בכלל, בתנועת הפועלים בפרט וכזו הקיבוצית במיוחד. אף כי הרעיון לכנס ולפרסם את הגיגיהם, את שיחות הנפש שלהם ואת שאיפותיהם לעתיד נולד בביתניה, הוא התממש רק לאחר הירידה מן ההר. הקובץ ראה אור כשנה לאחר שהסתיימה תקופת ביתניה, ורק פחות משליש מן החברים שדבריהם מובאים בו היו בביתניה.⁵ קשת מודעת היטב לעובדות אלה, ובכל זאת

2. עדות של רחל הרעד בכתבה מאת אורה ערמוני, 'בביתניה, תחת עינו הפקוחה של יערי', קיבוץ, 20.4.1994 (שמור בארכיון קיבוץ מרחביה [להלן: א"מ], תיקי מאיר יערי [להלן: תמ"א] 66).
3. יערי, איגרת מתאריך 1 ביולי 1923, בתוך: דוד זית ויוסף שמיר (עורכים), דיוקנו של מנהיג כאדם צעיר: מאיר יערי, פרקי חיים 1897-1929, תל-אביב 1992, עמ' 138; וכן דוד הורוביץ, האתמול שלי, ירושלים ותל-אביב 1970, עמ' 105-108.
4. על תקופת שומריה ראו: מינץ, חבלי נעורים, עמ' 311-330.
5. אלקנה מרגלית, 'השומר הצעיר': מעדת נעורים למארכסיוס מהפכני (1913-1936), תל-אביב 1971, עמ' 89, מציין שהיו אלה רק שישה מתוך 27; וראו גם פרטים ביוגרפיים על כותבי הקובץ, המובאים בשולי דבריהם בקהליתנו: קובץ תרפ"ב: הגות, לבטים ומאוויי חלוצים (מבואות והארות: מוקי צור), ירושלים 1988 (להלן: קהליתנו מהדורת צור). לדברי רינה פלד, 'האדם החדש' של המהפכה הציונית: השומר הצעיר ושוורשיו האירופיים, תל-אביב 2002, עמ' 128, מתוך שלושים חברי הקיבוץ שהשתתפו בקובץ, תשעה בלבד היו אנשי ביתניה עילית.

כלל אינה מבחינה בין ביתניה ובין קהליתנו. אדרבה, על אף היותם של רוב המשתתפים אנשי גודר שומריה, היא מקבלת את גישתו של נתן שחם בספרו 'ההר והבית' ומחזקת אותה: 'לימים כאשר חוזרים ומזכירים את "קהליתנו", מתקשר הקובץ בתודעת רבים כעניין המתמשך מחוויית "ההר" [=ביתניה] ולא מחוויית העמק [=שומריה]' (עמ' 25). לא זו בלבד שרוב המשתתפים בקובץ לא היו כלל בביתניה, לא קל להעריך עד כמה נשמרו הדברים כאמירתם וככתיבתם המקוריים, כלשונם וכרוחם. במלאות שלושים לרצח י"ח ברנר וחבריו בפאתי יפו במאורעות תרפ"א, מאי 1921, הגיע נתן ביסטריצקי (אגמון) למחנה שומריה והשמיע הרצאה בפני החברים. הוא נפעם מן המפגש עם החבורה השומרית, ביקש להישאר במחיצתה, וקיבל עליו את מלאכת העריכה של הקובץ המתוכנן. החברים הפקירו בידיו את דבריהם, מקצתם כתובים בפולנית, זו השפה שגם נערכו בה רבות מן השיחות. אחת החברות, שקטעים מתוך יומן שכתבה בפולנית מובאים בקהליתנו, לא הכירה את דבריה כשנמסרה לידיה גרסתם העברית פרי תרגומו (ועיבודו) של ביסטריצקי.⁷ על כן קשה לדעת עד כמה תקפה היא ההערכה של קשת כי כמה מן המבעים אשר כתבו נשים בקהליתנו 'מתאפיינים בסגנון כתיבה סוחף [...] סגנון מלא כוח' וכי 'הכתיבה האינטימית ביומן הקיבוץ כמו שיחררה [...] גם את עכבות הלשון' (עמ' 124), שכן תהייה היא עד כמה קטעים אלה הם כתיבה מקורית של הנשים ועד כמה הטביע ביסטריצקי את חותמו עליהם. התמיהה גדולה עוד יותר משום שקשת עצמה מספרת לנו שביסטריצקי 'תירגם וגם ליטש את דבריהם, וכנראה השרה מסגנון הפאטוס האופייני לו על צורתם הסופית של הדברים שהופיעו ברפוס' (עמ' 27).

החוליה השנייה בבניית מיתוס ביתניה היא ספרו של נתן ביסטריצקי (אגמון) 'ימים ולילות', שראה אור בשנת 1926 בשני כרכים, ובהם יחדיו יותר מ-700 עמודים. מועד פרסומו המוקדם של הספר, סמוך למדי לאירועים שהוא מתאר, והנגישות שהיתה למחברו לחומרים אותנטיים הקשורים לביתניה הקנו לו מעמד של מקור היסטורי לכל דבר. ברור שיצירות ספרותיות, בימתיות וטלוויזיוניות, זו שהוזכרה עתה זה ואלה שיוזכרו להלן, המתארות לכאורה את ביתניה, אינן נאמנות לעובדות כהווייתן, ובכך אין פסול, שהרי למחבריהן שמורה חירות פואטית, והן לכל דבר ועניין חלק מן המיתוס, הן בונות אותו והן משקפות אותו. למרבה הצער, אם אפשר לומר כך, ובוודאי למרבה הבלבול, מחקרים אקדמיים לא מעטים נסמכו, וממשיכים להסתמך, על קהליתנו, על ימים ולילות ועל היצירות הנוספות שיוזכרו להלן, כמקור היסטורי לתיאור תקופת ביתניה – בלי לתת את הדעת לחלקיותו של הקשר בין הקובץ ובין ביתניה, ולאופיין הספרותי והלא היסטורי של היצירות. רוצה לומר: היצירות תרמו לא רק למיתוס אלא כביכול גם להיסטוריה, עד כי קשה להפריד בין השניים, עניין שקשת מודעת לו היטב ותורמת, ולו בעקיפין, לשימורו. בביטוי השאול מן הספר, ויוצג בפסקה הבאה, גם לאחר קריאת הספר יש קושי להגיע אל

6. נתן שחם, 'ההר והבית: בית אלפא בשישים ל"קהליתנו"', תל-אביב 1984.

7. ראו לעיל הערה 2.

השכבה התחנתונה של התל הארכאולוגי, אל 'מה שקרה בעליל', כבסיס להבנת הפער בין המיתוס ובין המציאות ולבחינה ביקורתית של המיתוס.

קשת עבדה בשיטת התל הארכאולוגי, והיא מציגה את השכבות של מיתוס ביתניה לפי סדר כרונולוגי, למעט הפרק על 'שיח לוחמים' ו'בין צעירים' המובא בסוף. כאמור, כותרת המשנה מציינת שמדובר בגלגולו של מיתוס ביתניה בספרות העברית, אולם התחנות רומזות, והתוכן של הספר מלמד, שהמסע עובר גם על פני אתרים לא ספרותיים. אם כך הוא הדבר, הרי ברשימה חסרות שתי תחנות לפחות: ההדפסה השנייה של קובץ קהליתנו בשנת 1964 (בד בבד עם חנוכת האנדרטה המציינת את ביתניה עילית כמקום הולדתו של הקיבוץ הארצי); והגלגול האמנותי האחרון של מיתוס ביתניה: הסרט 'אהבות ביתניה' של מוטי לרנר וסלבה צ'פלין, שהוקרן בטלוויזיה הישראלית במוצאי יום העצמאות תשנ"ד (1994).⁸ שני אירועים אלה כמעט לא עוררו הדים. כשם שחקר המיתוס מבקש להבין מדוע התפתח או הוודר מיתוס בזמן נתון, כך גם התעלמות הקולקטיב ממיתוס קיים ומניסיון להחיותו בנקודת זמן כלשהי מעלה שאלות הראויות לדיון.

השימוש בביטוי 'תל ארכאולוגי' מעלה אסוציאטיבית את הבחנתו של אחד העם במאמרו 'משה' בין 'אמת ארכאולוגית' ל'אמת היסטורית'. הטקסט שלהלן מובא כאן לא רק בגלל הקשר האסוציאטיבי, אלא בעיקר משום שהוא מבחיר בשפה פשוטה ובצורה מובנת את ההבדל בין מיתוס ל'מה שקרה בעליל'.

וכשאני רואה את המלומדים מתאבקים בעפר ספרים וכתבים עתיקים, בשביל להעלות מקברם את 'גבורי ההיסטוריה' בצורתם האמתית, ומאמינים הם עם זה, שמאבדים מאור עיניהם לשם 'האמת ההיסטורית', – אומר אני לעצמי: כמה עלולים המלומדים להפליג בערכם של חרושיהם, ואינם רוצים לראות דבר פשוט זה, שלא כל אמת ארכאולוגית היא גם אמת היסטורית. האמת ההיסטורית אינה אלא זו, שמגלה את הכוחות הפועלים בחיי החברה האנושית. כל שפעולתו בחיים ניכרת, אף אם מצד עצמו אינו אלא ציור דמיוני, הרי הוא כוח היסטורי ממשי ומציאותו היא אמת היסטורית; וכל שאין רשומו ניכר במהלך החיים הכלליים, אף אם מצד עצמו אין מציאותו המוחשית בזמן מן הזמנים מוטלת בספק, אינו אלא אחד מאלפי רבבות הנמצאים, שמציאותו של כל אחד מהם לעצמו היא בוודאי 'אמת' במובן המוחשי, אבל – אמת שאינה מוסיפה ואינה גורעת כלום, ולכן היא כאלו אינה, במובן ההיסטורי.⁹

8. לפני ההקדנה הוסבר לצופים, למגינת לבם של בני משפחת יערי, שהמחזה נסמך על דמותו של מאיר יערי. ראו: ישראל זמיר, 'שנאת ביתניה', חותם (מוסף על המשמר), 21.4.1994 (שמור בא"מ, תמ" 6 1994). כותרת משנה: 'דחל יערי-גרול ואחיה אביעזר יערי תובעים מהטלוויזיה להתיר את הקשר הגורדי בין הסרט 'אהבות ביתניה' לבין משפחתם'. בכתבה מודפס מכתב של אביעזר יערי למוטי קירשנבאום.

9. אחד העם, 'משה', כל כתבי, ירושלים ותל-אביב 1956, עמ' שמב. ההדגשות במקור.

הספר שלפנינו עוסק כמובן במיתוס, הלוא הוא 'האמת ההיסטורית' במינוחו של אחד העם, והשאלה היא: איזה מיתוס או אילו מיתוסים הצמיחה ביתניה? לכך מתקשרות שאלות נוספות: מיהו הקולקטיב שמיתוס ביתניה עיצב אותו? עבור מי היתה ביתניה, זו המוחשית, זו העולה מקהילתנו וזו המיתית, 'נקודת הבראשית'?

מיתוס אחד, הנדון בחלקו בספר, הוא זה של חברת צעירים, רובם בחורים, הסועדים בצוותא לאחר יום עבודה מפרך, מקיימים שיחות נפש, עורכים וידויים חושפניים, שרים ורוקדים עד אמצע הלילה, מנהלים קשרים אינטימיים אלה עם אלו, אינטימיים במובן הרוחני והגופני גם יחד. זהו מיתוס שמקורו בקהילתנו, בימים ולילות, בכאור יהל, ובקטעים מהאתמול שלי וליל העשרים. נשוב לכך בהמשך המאמר.

מיתוס שני, שכמעט אינו זוכה להתייחסות בספר, הוא זה של ביתניה עילית כעריסת הקיבוץ הארצי. המעצב הראשי של המיתוס הזה היה מאיר יערי עצמו, שביתניה היתה מקום התגלותו כמנהיג. יערי פעל בו בזמן לרומם את מעמדה של ביתניה ולהשכיח את רישומו של קובץ קהילתנו. עוד בהיותו במרומי ההר ניגש לכתיבת תולדות התנועה,¹⁰ ושלוש שנים בערך לאחר האירועים הוא ניסה לקבע את מעמדה של ביתניה כמקור ההשראה של הקיבוץ השומרי: 'ביתניה היתה באמת מעין חייהם השיתופיים של השומרים. ביתניה היתה המוקד שממנו נתפזרו בנפץ עז כל אותם הכוחות, שעד עכשיו מצילים את אנשינו מקטנותו של היומיום ואינם מניחים לו למצפון שיקהה כליל. ביתניה אצלה לקיבוצים את דיוקנם הרוחני'.¹¹ בו בזמן הוא פעל להמעטת דמותו וחשיבותו של הקובץ קהילתנו. באביב 1923 התפרסם בהדים, כתב העת הספרותי העברי המרכזי בארץ-ישראל ובעולם באותו זמן, מאמרו 'סמלים תלושים', ובו הוא תקף ישירות את קהילתנו. הוא עשה זאת גם בעקיפין. למשל באחת האיגרות ששיגר לחברי השומר-הצעיר בגולה הוא הודיע שבכוונתו לתאר את תחושותיו בקרב החבורה השומרית כיום, 'בכנות וללא וידוי-סרק אישיים',¹² והרמז עבה כקורת בית הבד.

מה היה חלקה של ביתניה בהיסטוריה הארצית, הממשית, לא המיתית, של הקיבוץ הארצי? בעת שנוסד הקיבוץ הארצי, באפריל 1927, כבר היתה ביתניה עילית על מאפייניה זיכרון רחוק ומעומעם. לדעת מתתיהו מינץ, חוקר תולדות התנועה השומרית בראשיתה, לא ביתניה היתה 'האבטיפוס והשורש של הקיבוץ השומרי', אלא שומריה, החבורה שהסתפחה אליה חבורת ביתניה לאחר ירידתה מן ההר.¹³ לדעתו, ביתניה

10. יערי, מכתב מביתניה עילית למרכז בווינה, 27.3.1921, אש"צ 1-128.2(1), נספח יב, בתוך: מינץ, חבלי נעורים, עמ' 403.

11. יערי, איגרת לגולה מתאריך 1 ביולי 1923 (ממחזור האיגרות 'לאחר שלוש שנים'), בתוך: זית ושמיד (עורכים), דיוקנו של מנהיג כאדם צעיר, עמ' 137.

12. יערי, איגרת, 20.4.1923, בתוך: זית ושמיד (עורכים), דיוקנו של מנהיג כאדם צעיר, עמ' 133.

13. מינץ, חבלי נעורים, עמ' 346-347.

הייתה אפיוורה שחלפה ללא טביעת עקב, התפעמות עקרה שהותרה מקבץ של דימויים 'רכילותיים'. ביתניה הייתה הרפתקת נעורים מפליגה, תופעה בלתי בשלה, פרוייקציה מתפרעת של חלומות מימוש מיסודה של תנועת הנוער הגרמנית, ניסיון כושל להקרים עור וגידים על תשוקותיו הראשוניות של יערי. כמובן, עם מקצת ניואנסים שמקורם בסיטואציה המיוחדת שבתוכה פעלה.¹⁴

אולם דווקא ביתניה, זו שלא עיצבה את תבניתו של הקיבוץ הארצי, היא זו שהוצגה על-ידי ראשי התנועה כמסד שעליו היא נבנתה. כמו שכבר הוזכר לעיל, כשהגיע תור חגיגות היובל לייסוד השומר-הצעיר – שאת תולדותיו התנועה נוהגת למנות משנת 1913 – הוצבה בביתניה, ב-1964, אנדרטת בטון של אוהל, של מעגל, של מדורה, של שלושה תרנים ושל קיר שעליו כתובים השמות של כל קיבוצי התנועה.¹⁵

בניגוד להיעדר השפעה של ממש על התפתחות הקיבוץ הארצי, על אף הניסיון להציג את ביתניה כעריסתו, הותרה ביתניה את רושם ההווי המיוחד של שיחות נפש והיחסים האינטימיים בין חבריה, שדוק של מסתורין אופף אותם. קשת מספרת כי כבר סמוך לפרסומו של הקובץ קהליתנו נשמעו עליו דברי ביקורת וכי אנשי השומר-הצעיר כונו 'נוער רומנטי', אליטיסטי, רוחני. היא אף מביאה בספר את ביקורתו של חוקר תולדות השומר-הצעיר אלקנה מרגלית, שהגדיר את הקובץ 'בליל מזור ומביך של מונחים וסמלים מושאלים מתחומי תרבות שונים וסותרים', כאוסף שיחות שהתאפיינו 'באינטרוספקטיביות חטטנית, באווירה נברוטית-היסטרית ומתוך הסתגרות עדתית' (עמ' 27). בדברים אלה המחברת מוצאת סוג של ביקורת שיפוטית 'חוי-מחקרית', שהושפעה להערכתה מההשקפות אשר רווחו בחברה הישראלית של שנות השישים (שם). חבל שאין היא מסבירה טענה זו מלבד הגדרת החברה אז 'ביצועיסטית'.

בכל זאת, קשת אינה מתעלמת מן 'הפן הרכילותי שנקשר באירוע' ומזכירה 'גל מרושע של שמועות על אהבה חופשית ועל "שיתוף בנשים"' (עמ' 181). אכן, התחום הארוטי, שהוא העסיסי מבין התדמיות של ביתניה עילית, הוא ככל הנראה המיתוס החזק והמאריך ימים ביותר שהצמיחה ביתניה. כדרכו של מיתוס, מצויים פערים ניכרים בין מה שקרה בפועל, אם קרה כלל, ובין דיבורים וכתבה. החומרים המצויים בידינו מעידים בביור כי על ההר שרר מתח ארוטי וכי היה יכול להיות אחרת, בחבורה מבודדת של אנשים צעירים, בראשית שנות העשרים לחייהם, שהרכב המינים שלה לא מאוזן, ומצויים בה שניים או שלושה זוגות? השמועות בנות הזמן הוא על מה שהתרחש בביתניה עילית דיברו על שיתוף ארוטי. האם היו דברים מעולם? מקור השמועות וההתרשמויות הוא ככל הנראה בהגיגים, ברעיונות גבוהים על קומונה ארוטית, עניינים העולים מדבריהם של אחדים מהמשתתפים בקובץ קהליתנו. בחורים שהיה להם קשר קבוע עם בחורות מצאו לנכון

14. שם.

15. הצעה למפעל הנצחה 'ביתניה עלית', ללא תאריך, אש"צ 5-10(7)10.ב.

לחלוק את חוויותיהם עם החבורה כולה, כאילו היה מצבם הזוגי הישג רוחני של כלל החבורה, והתבטאויות אלה יצרו רושם מוטעה של שיתוף בחוויה עצמה בעוד השיתוף הסתכם בדיבור פרטים עליה.¹⁶

תרומה נכבדה לתדמית השותפות הארוטית בביתניה תרם יערי עצמו. בעצם ימי ביתניה הוא כתב לאנשי התנועה בגולה: 'הקומונה יסודה לא רק בשיתוף כלכלי אלא גם ארוטי. הארוטיקה המשפחתית הקרתנית היא אויב הקומונה. הקומונה לא תתקיים בלי קשר יותר עמוק בין חבריה'.¹⁷ הוא לא טרח להסביר למה כוונתו במונח 'ארוס' להטיותיו. אפשר להבין את השיתוף הארוטי כמהותה של עדת אחים, ובמתכונת זו פירושו של הארוס הוא יחסי רעות בין אנשי העדה, רעות שהיא מעבר לשותפות בייצור ובצריכה ונוספת עליה,¹⁸ אולם הציבור הרחב הבין כי 'שותפות ארוטית' היא 'אהבה חופשית'. ב-1927 האשים איש הפועל-הצעיר יצחק לופכין את 'המנהיגים הרוחניים של השומר הצעיר' בכך ששבע שנים לפני כן הם דיברו ב'ניב ילדים [...] על אהבה חופשית'. יערי השיב לו מניה וביה בדפי בטאון ההסתדרות הכללית דבר, אולם מדבריו התקיפים קשה להבין אם אכן היה ממש בזיהוי השותפות הארוטית עם אהבה חופשית, בשני מישורים: מבחינת הכוונה ומבחינת המעשה.¹⁹ אשר לכוונה, מה היתה משמעות הביטוי? בנימין דרור למשל דיבר על החיים 'הארוטיים והמיניים' כשני עניינים שלא בהכרח הם היינו הך.²⁰ בשיח שרווח במרכז אירופה באותה תקופה המונח 'ארוס' לא היה שם נרדף למין, והיה נהוג להבחין בין 'מין', שנתפס כחוויה גופנית, ובין 'ארוס', שהיה תופעה מנטלית הקשורה באהבה ויש לה ערך אסתטי.²¹

אשר לצד המעשה, יערי אינו מקל עלינו במציאת התשובה לשאלה אם השותפות הארוטית במונחה המיני היתה בגדר דיבורים תאורטיים בלבד או שכך אכן נהגו החברים והחברות בביתניה. מביתניה עילית הוא כתב כך: 'גם היחסים בין הבנים והבנות, אף כי עדיין יש מקום לשיפורים רבים, מתגבשים אצלנו בצורה די נאה ובאורח טבעי, והם ביטוי להלך-נפש של האנשים, ואינם מופרעים על ידי המוסכמות החברתיות'.²² רב הסתום מן הנהיר. שלוש שנים בערך לאחר הימים והלילות בביתניה כתב יערי לחברי התנועה בגולה:

16. דברי בנימין דרור, קהליתנו, מהדורת צור, עמ' 25-31. וראו: מינץ, חבלי נעורים, עמ' 321.
17. יערי, 'מכתב מביתניה עילית, 1920', בתוך: מינץ, חבלי נעורים, עמ' 382.
18. זו פרשנותו של אלקנה מרגלית, 'השומר הצעיר', עמ' 86.
19. יערי, 'פלישתים עליך', דבר, 26-27 במאי 1927, בתוך: זית ושמיר (עורכים), דיוקנו של מנהיג כאדם צעיר, עמ' 189-199.
20. קהליתנו, מהדורת צור, עמ' 31.
21. Ofer Nur, *Hashomer Hatzair Youth Movement 1918-1924 from Eastern Galicia and Vienna to Palestine: A Cultural History*, Doctoral Dissertation, University of California, Los Angeles, CA 2004, p. 70
22. מכתב-חיבור מיערי לגולה, בתוך: מינץ, חבלי נעורים, עמ' 378.

ה'בחורים לא הלכו אחר יצרם'.²³ לאחר שקיבל הפן הארוטי חשיפה והבלטה רבה במחזה 'ליל העשרים' מאת סובול, האשים יערי, חמישים שנה בערך לאחר ימיה ולילותיה של ביתניה, את המחזה ב'התעללות בטוהר חברותינו. הן היו פורטיטיות ואיש לא העז לנגוע בהן'.²⁴

האוירה הרחוסה של שיחות הנפש והיחסים החופשיים בין המינים הם ככל הנראה המיתוס המוכר ביותר והמאריך ימים ביותר של ביתניה / קהליתנו, אולם קשת מחפשת מיתוסים אחרים, שספק אם ביתניה אכן היתה מקור צמיחתם או שמא רק שימשה עוגן שנקשרו אליו השלכות מאוחרות. היא בודקת בעיקר את גלגוליו של מיתוס המבוסס ביסודו וברובו על הקובץ קהליתנו, מיתוס שהיא מגדירה 'הצעה אלטרנטיבית להבנייתה של זהות יהודית חדשה' (עמ' 179). לטענתה, בין שורותיו של הקובץ קהליתנו מפעמת יומרה עצומה 'ליצירת אתוס תרבותי אלטרנטיבי וטוטאלי, שישפיע על כל תחומי החיים' (שם). היא מוצאת בו את 'כל המרכיבים ה"נכונים"', שעליהם התבסס בהמשך האתוס הקולקטיבי: הסיפור של החזרה לארץ האבות הוגדר בו כסיפור של גאולה, והחלוצים הוצגו בו כחוליה העכשווית בשרשרת ההיסטורית של אנשי ייעוד' (עמ' 180-181). קשת מצליחה להוכיח את טענתה - 'היוצרים השונים שנכנסים לדיאלוג [עם ביתניה] נעים בין העבר להווה, מסמנים אפשרויות שהוחמצו, חושפים הדחקות והתעלמויות, וגם מציבים תמרורי אזהרה לגבי פוטנציאל ההרס המצוי בתשתית סיפור הגאולה הארץ-ישראלית' (עמ' 9), אולם הרשימה של המרכיבים המצויים בקהליתנו שעליהם לגרסתה התבסס לימים האתוס הקולקטיבי, היא ארוכה, אקלקטית, לא עקיבה, וכמו שהיא עצמה אומרת: 'כל אחד מן המרכיבים האלה [...] הכיל כבר מלכתחילה משמעויות סותרות' (עמ' 181). בסופו של דבר קשה להשתכנע שביתניה (ולו גם בגרסת קהליתנו) היא אכן 'המקום שבו התחיל הכול, הצומת שבו הותוותה תוכנית המיתאר של האקספרימנט הציוני', ולא ברור עד כמה הוא 'ממשיך לרתק את הדמיון וקורא לחשבון נפש' או מה מתוכו עונה על הגדרה זו. בתחום הספרותי הצגת הדברים וניתוחם בספר ברורים ובעלי משמעות. לא כן במישור החוקי-ספרותי. הבחינה הספרותית של התפקיד שמילא הקובץ קהליתנו כטקסט ששימש השראה ליצירות הספרות שקשת מגדירה 'קאנון ביתניה' מביאה אותה למסקנה הזאת:

כל יצירות 'קאנון ביתניה' אינן מותרות על החיפוש אחר מצפן מטאפיזי-רוחני, שיעניק למעשה החלוצי משמעות טרנסצנדנטית. [...] המרחב הטריטוריאלי והמסגרת הריבונית - המולדת והמדינה - שבאו למלא את מקומם של הטקסטים והפולחנים המקודשים של העבר, אין די בהם [עמ' 191].

23. יערי, איגרת מתאריך 1 ביולי 1923, בתוך: זית ושמיר (עורכים), דיוקנו של מנהיג כאדם צעיר, עמ' 138.

24. יערי לרננה עובד, קב' פלמחים, 10.12.1979, אש"צ 95-23.7.4.

בדברים אלה, כמו במקומות נוספים בספר, יש רמיזות חוץ-ספרותיות. יתר-על-כן, מן הדיון על סמך היצירות הספרותיות (כהגדרה כוללת) היא יוצאת למסקנה רחבה יותר, בנוגע לחיים:

מה התרחש במציאות החיים מאז ביתניה? תחילה מצאו האנשים תיקון בהשקעת כל המאמצים בבניית המקום. אחר-כך הותשו חייהם במאבק הממושך מול האויבים שמבחוץ. הבעיות הקיומיות של מדינת-ישראל, שהלכו והחריפו, לא איפשרו את המרחב הנפשי, את הזמן הפנוי ואת השלווה הנחוצים על-מנת לבסס את הציונות כתנועה יהודית אלטרנטיבית וא-משיחית. מלחמת ששת הימים, שהרחיבה את גבולות המדינה וכללה בתוכה את שטחי ארץ-ישראל המקראית, רק החריפה את הבעייתיות. הקרע בין היהדות המשיחית, שראתה בניצחון אות נסי, הגשמה של תוכנית אלוהית, לבין היהדות החילונית, שהלכה והתנתקה מן המסורת היהודית, הלך והעמיק, והסיכוי לבנייתה של הווייה חדשה, שתנסה להיחלץ מסבך הסתירות הבלתי-פתורות – הולך ומתפוגג (עמ' 191).

בקטע זה ובמקומות נוספים בספר נדונים עניינים שקשורים לא בביתניה ובקהליתנו, אלא בתקופות מאוחרות יותר, בפרקי הזמן שהיו בהם גילויים של התרפקות על מיתוס ביתניה על גלגוליו. דיונים אלה עוסקים בטיפוח מיתוס, ועל כן מתבקשת התייחסות לסיבות להתפתחותו ולהתרפקות עליו בכל גלגול וגלגול. במילים אחרות, מהו הרקע להתפתחותו ועל אילו צרכים הוא בא לענות. עניינים אלה נרמזים בספר, אך נדונים בו חלקית בלבד (וחיסרון זה מורגש גם בהתעלמות מן התחנות אשר נותרו שתוקות, שהוזכרו לעיל). דוגמה מובהקת לתחנה בגלגוליו של מיתוס ביתניה, המעידה על התקופה ועל החברה שנכתבה בהן היצירה יותר מאשר על ימי ביתניה, היא המחזה של סובול – 'ליל העשרים'. קשת טוענת, ובצדק, שסובול 'כופה' את שאלת היחס אל הערבים ולסוגיית הכיבוש על פרשת ביתניה. היא מזכירה לנו שקהליתנו כמעט אינו מתייחס לקונפליקט היהודי-ערבי (עמ' 119-120, 164), וראינו לעיל עדויות נוספות המלמדות שהערבים לא העסיקו את חבורת ביתניה. לפיכך, לשם הבנת מקומה של שאלת היחס אל הערבים במחזה 'ליל העשרים' יש להציג את הרקע של אמצע שנות השבעים של המאה ה-20 ולהבהיר מה הניע את סובול לטפל בנושא בכלל ולכפות עליו את שאלת היחס אל הערבים בפרט, אך עניין זה זוכה להתייחסות לקונית בלבד בספר: 'סובול, שהדור שלו חווה שתי מלחמות גדולות עם הערבים – מלחמת ששת הימים ומלחמת יום כיפור – מחזיר את הדילמה של יחסי כובש-נכבש, רטרואקטיבית, אל "נקורת הבראשית", ומציף את הנושא המודחק אל פני השטח' (עמ' 120).

האם יש כיום 'קונים' למיתוס ביתניה? קשת:

ככל הידוע לי נהוגים גם כיום טקסי הקראה של קטעים מתוך המחזה המודרני 'ליל העשרים' של סובול. מדריכים בתנועת השומר הצעיר מקיימים – כך סופר לי – טקסי עלייה לרגל עם חניכיהם הצעירים אל אוהל הבטון, שנטוי כגלעד לראשוני

השומר הצעיר במדרון ההר מעל הכנרת, וקוראים שם בקול קטעים מתוך המחזה, שנכתב למעלה מחמישים שנה אחרי 'קהליתנו' ובהשראתו [עמ' 192].

על-פי הכלל שהמיתוס מעיד על תקופת היווצרותו או טיפוחו (ולא או פחות על התקופה שהוא נשען עליה), מתבקשת בדיקה מה מניע את מקיימי הטקסים הללו, מהו המיתוס העומד במרכזם ועל אילו צרכים הם באים לענות. כך או כך, רוב אלה שמיתוס ביתניה מדבר אליהם כיום שואבים אותו מן המחזה 'ליל העשרים', ולא מן השכבות האחרות שקשת מביאה בשיטתיות ומנתחת בספר בצורה מרתקת.

בהיותו חיבור שנכתב בשנה שמציינים בה מלאות מאה שנים לקיבוץ, יסתיים הדיאלוג הנוכחי עם הספר בשאלה אם יש במיתוס ביתניה וכדיון בו כדי להעשיר אותנו בתובנות חדשות בתחום חקר תולדות הקיבוץ או שמא מדובר באפיזודה קצרה ללא השפעה של ממש על התפתחותו של הקיבוץ במישור המעשי והמיתי גם יחד. ראינו שלא ביתניה עיצבה את דמותו של הקיבוץ הארצי, נהפוך הוא, ובוודאי לאחר אימוץ המרקסיזם. למעשה סיפור ביתניה על גלגוליו שייך לפרק תנועת הנוער בתולדות השומר-הצעיר יותר מאשר לפרק הקיבוץ. אנשי ביתניה היו צעירים (וקומץ צעירות) שחוו את משבר המעבר החד מן האופוריה של המהפכה הלאומית והאישית שבעצם העלייה לארץ-ישראל אל תוגת 'היום השני' וקשייו. הם היו נתונים אז בתחושה של ירידה מאיגרא רמא של חלומות ותקוות לבירא עמיקתא של מציאות קשה. אלה היו אנשים בין לבין, כבר לא נערים ועוד לא מבוגרים. שהייתם על ההר היתה מעין התמשכות של ימי הנעורים והם חוו שם חוויות של צעירים בטרם יעמיסו על כתפיהם את נטל החיים האמיתיים. הבידוד הגאוגרפי והיותה של השחייה שם פרק של זמן הווה המנותק מן העבר ומן העתיד שימשו חממה להתפתחותם של התנהגויות ושל רעיונות הטובים לזמנם, אך עד מהרה בטל קורבנם, ולא היה בכוחם להמשיך ולהתקיים אלא כגעגוע וכמקור לנוסטלגיה, ובעזרת השכבות הספרותיות – כמיתוס. ייתכן שזה סוד הקסם של מיתוס ביתניה וההסבר לכך שעורר עניין בעיקר בכני-נוער וצעירים, אך הם לא התמידו בטיפוחו לאורך זמן. אולי יותר מכול, סיפורה של ביתניה משקף את קשיי ההתמודדות עם 'היום השני', את קשיי ההיקלטות של מהגרים שמקורב באו, וכל מטען האידאולוגיה אינו מקל את ייסוריו של מי שנגזר עליו להכות שורש בארץ חדשה.